

Recenzja pracy doktorskiej Izabeli Kuśnierek
Kształtowanie się polskiego nazewnictwa chemicznego
na tle historycznego dyskursu naukowego (XVII – pocz. XX w.)

Praca doktorska *Kształtowanie się polskiego nazewnictwa chemicznego na tle historycznego dyskursu naukowego (XVII – pocz. XX w.)* składa się z dwu części: teoretycznej oraz analitycznej. Część teoretyczna obejmuje trzy rozdziały: *Historia rozwoju chemii w Polsce i na świecie* (s. 15 – 27), *Dyskurs – rozważania teoretyczne* (s. 29 – 38) oraz *Terminologia* (s. 39 – 52). Część analityczna pracy zawiera cztery rozdziały: *Najważniejsze terminy w korpusie tekstów chemicznych* (s. 53 – 64), *Nazewnictwo w dziedzinie chemii nieorganicznej* (s. 65 – 109), *Nazewnictwo laboratoryjne* (s. 111 – 151) i *Terminologia chemiczna w językach europejskich* (s. 153 – 174). Pracę zamyka *Zakończenie* (s. 175 – 178), *Wykaz skrótów językowych* (s. 179), *Bibliografia* (s. 180 – 195), *Indeks* (s. 196 – 222) oraz streszczenie w języku polskim (s. 223 – 226) i angielskim (s. 227 – 230). Należy podkreślić, że praca ma jasny i przejrzysty układ, co jest jej niekwestionowanym walorem.

Celem pracy, co zaznaczyła Autorka w tytule, jest przedstawienie procesu kształtowania się polskiej terminologii chemicznej na tle historycznego dyskursu naukowego.

Podstawę materiałową recenzowanej rozprawy stanowi 105 źródeł – 90 w języku polskim, obejmujących lata 1558 – 1912 oraz 15 obcojęzycznych – angielskich, francuskich i hiszpańskich pochodzących z lat 1787 – 1908. Doskonałym uzupełnieniem wspomnianych źródeł jest ponadto korpus tekstów angielskich CEChET sporządzony na Uniwersytecie w A Coruña, z którego Autorka wykorzystywała materiał od 1700 roku. W tym miejscu należy podkreślić, że baza materiałowa rozprawy jest bogata, wręcz imponująca.

Rozdział pierwszy *Historia rozwoju chemii w Polsce i na świecie* (15 – 27) zawiera cenne informacje na temat rozwoju chemii od czasów starożytnych do początku XX wieku. Autorka w pierwszej kolejności w sposób chronologiczny przedstawiła poszczególne etapy rozwoju chemii na świecie, tj. jej wczesny okres – czasy alchemii (m. in. Chiny, Egipt, Grecja, działalność uczonych arabskich) aż do II połowy XVIII stulecia, kiedy to w związku z wprowadzeniem nowych metod badawczych Antoine Lavoisier opracował nową, usystematyzowaną teorię chemiczną. Zachowując podobny porządek, Autorka omówiła dzieje chemii w Polsce. Początki jej rozwoju na ziemiach polskich – jak podaje Doktorantka - sięgają epoki brązu, czego dowodzą toponimy typu *Rudniki*, *Złotniki*, *Kowale*, wskazujące na istnienie przemysłu wydobywczego. Istotnym etapem rozwoju były również czasy alchemii związane głównie z praktykami uprawianymi przez dominikanów. Zwrot w rozwoju chemii przypada na II połowę XVIII wieku. Wiąże się to z wieloma niezwykle ważnymi wydarzeniami, m. in. wydaniem w 1769 roku pierwszego opracowania chemicznego *Uwagi Warszawskiego Towarzystwa Fizyko – Chemicznego*, wprowadzeniem do szkół przedmiotów przyrodniczych po reformie St. Konarskiego, utworzeniem kolegiów medycznych, w których wykładano chemię, opublikowaniem w 1800 roku pierwszego podręcznika chemicznego *Początki chemii*, działalnością dwu ośrodków chemicznych – Szkoły Głównej w Warszawie i Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie czy wreszcie ukazaniem się w 1901 roku pierwszego czasopisma chemicznego *Chemik Polski*. Omawiany rozdział stanowi z jednej strony doskonałe wprowadzenie do dalszej części pracy, z drugiej natomiast nadaje dysertacji charakteru interdyscyplinarnego.

Opisano 05.01.2022.

W rozdziale drugim *Dyskurs – rozważania teoretyczne* (s. 23 – 38) Autorka, odwołując się do literatury polskiej i światowej, omawia pojęcie dyskursu, przedstawia jego typologię, a także nawiązuje do dyskursu chemicznego, którego początki – jak zaznacza – sięgają XVII wieku, wówczas bowiem zaczęła się kształtować terminologia chemiczna. Rozwinięcie tych rozważań przynosi rozdział trzeci *Terminologia* (s. 39 – 52). Autorka przedstawia w nim, opierając się na bogatej literaturze przedmiotu, historię terminologii chemicznej w Polsce od okresu przednaukowego do początku XX wieku. Omawiając słownictwo przednaukowe, Doktorantka odwołuje się do pracy Józefa Rostafińskiego z 1900 roku *Średniowieczna historia naturalna w Polsce*, będącej zbiorem glos z tekstów łacińskich, zawierającej dość liczne określenia z zakresu obróbki metali, farbiarstwa i medycyny. Znaczny wzrost słownictwa chemicznego – jak zaznacza Autorka – nastąpił w okresie od XVI do XVIII wieku, o czym świadczą poddane przez Nią analizie dane zawarte w źródłach leksykograficznych, tj. *Słowniku polszczyzny XVI wieku*, słowniku Knapiusza oraz słowniku Trotza. Początki terminologii chemicznej przypadają na rok 1800, co się wiąże z ukazaniem się wspomnianego już podręcznika Jędrzeja Śniadecznego *Początki chemii* oraz tłumaczenia *Traktatu początkowego* (tł. Choynicki), a następnie działalnością uczonych chemików, m. in. Aleksandra Chodkiewicza, Jana Kantego Krzyżanowskiego, Andrzeja Radwańskiego, Edwarda Rogojskiego, Bohdana Rogojskiego. W latach 50. XIX wieku – jak podaje Autorka – powstały cztery propozycje zmian terminologicznych, postulowanych przez uczonych z czterech wiodących wówczas ośrodków chemicznych – Krakowa, Warszawy, Poznania i Wilna. Dyskusji terminologicznej i związanymi z nią sporami położyła kres uchwała Akademii Umiejętności, wprowadzająca ustandaryzowane terminy, co zostało zaakceptowane przez ogół chemików.

Rozdział czwarty *Najważniejsze terminy w korpusie tekstów chemicznych* (s. 53 – 64) przedstawia ewolucję terminologii chemicznej w latach 1769 – 1910. Autorka poddała analizie 34 źródła, m. in. podręczniki, teksty polemiczne, *Słownik chemiczny* Fonberga, czasopisma specjalistyczne. Wskazany okres podzieliła Doktorantka na trzy podokresy, co się wiąże z ustawiczną ewolucją terminologiczną: 1769 – 1844 (okres kształtowania się sformalizowanej terminologii), 1850 – 1867 (okres sporów terminologicznych), 1872 – 1910 (okres ujednoczenia terminologii). Przedmiotem analizy były m. in. wyekscerpowane ze źródeł terminy typu *kwasa*, *zasada*, *chlerek*, *potaż* (*potasz*), *wodnik*, *wyskok*; *rozpuszczać*, *rozkładać*; *roztwór*, *osad*, *ciepłota*, *rodnik*, *naczynie*. Autorka każdorazowo – co należy podkreślić – podaje etymologię analizowanych terminów i odwołuje się do literatury przedmiotu. W konkluzji Doktorantka zaznacza, że liczba notowań omawianych leksemów rozkłada się nieregularnie na poszczególnych etapach rozwoju chemii.

Obszerny rozdział piąty *Nazewnictwo w dziedzinie chemii nieorganicznej* (s. 65 – 110) przynosi wnikliwą analizę terminologii z zakresu zawartej w tytule chemii nieorganicznej. W pierwszej kolejności Autorka omówiła pierwiastki, a następnie kwasy, zasady i ciała obojętne, w tym tlenki i związki beztlenowe. Podobnie jak w innych częściach pracy Doktorantka każdorazowo podaje etymologię analizowanych terminów, nazwisko odkrywcy oraz odwołuje się do źródeł, w których dane pojęcie zostało poświadczane. Nazwy pierwiastków Autorka podzieliła na cztery grupy: 1) pochodzące od nazw osobowych, np. *columbium*, 2) pochodzące od nazw miejscowych, np. *polon*, *nor*, 3) pochodzące od ciał niebieskich, np. *uran*, 4) pochodzące od postaci mitologicznych, np. *niob*. Cenną częścią omawianego rozdziału jest również przedstawienie mechanizmów słowotwórczych dotyczących kształtujących się wówczas terminów (np. sufiksy *-awy*, *-owy*). Analizowane nazwy Autorka zestawiała w formie tabel, co – należy podkreślić – zapewnia przejrzystość i ułatwia odbiór.

W rozdziale szóstym zatytułowanym *Nazewnictwo laboratoryjne* (s. 111 – 151) Doktorantka poddała analizie słownictwo związane z instrumentarium laboratoryjnym oraz związane z nim mechanizmy słowotwórcze. W pierwszej kolejności zostały omówione przedmioty, tj. piec i jego części, naczynia, narzędzia i przyrządy, a następnie nazwy czynności i nazwy procesywne. Z wywodów Autorki wynika, że w omawianej grupie słownictwa występują prototerminy odziedziczone z okresu alchemicznego, nazwy utworzone od podstaw polskich i obcych na drodze derywacji oraz zapożyczenia (internacjonalizmy).

Ostatni rozdział *Terminologia chemiczna w językach europejskich* (s. 153 – 154) stanowi próbę porównania terminologii polskiej z nazewnictwem międzynarodowym. Autorka poddała analizie nazwy 82 pierwiastków odkrytych do 1899 roku, zestawiając je z nazwami angielskimi, francuskimi i hiszpańskimi oraz łacińskimi, w których niejednokrotnie tkwi ich źródło. Z przeprowadzonej analizy wynika, że w polszczyźnie – w porównaniu z innymi językami – jest najwięcej terminów rodzimych zarówno należących do najstarszej warstwy słownictwa typu *węgiel, żelazo, jak* i utworzonych w omawianym w pracy okresie, np.: *tlen, wodór*. Wynika to najprawdopodobniej – jak zaznacza Autorka – z dbałości o czystość języka w okresie rozbiorów.

W *Zakończeniu* (s. 175 – 178) Doktorantka w sposób zwięzły przedstawiła wnioski z przeprowadzonej analizy, wskazując, że rzeczywisty okres kształtowania się terminologii chemicznej rozpoczął się po roku 1800. Decydujący wpływ na jakość nazewnictwa chemicznego wywarła zwłaszcza szkoła krakowska i warszawska. W zakresie polskiej terminologii chemicznej widoczne są głównie dwie tendencje: 1) sięganie po polskie odpowiedniki i 2) adaptacja nazw obcych.

W końcowej części pracy oprócz wskazanego wyżej aneksu zamieściła Autorka obszerną *Bibliografię* (s. 180 – 195), zawierającą opracowania zarówno w języku polskim, jak i obcojęzyczne.

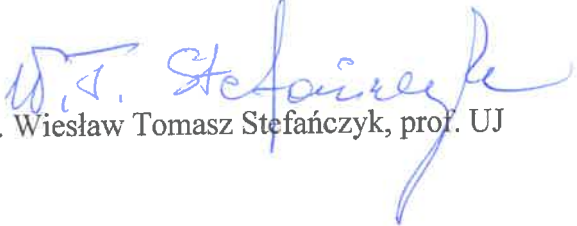
W recenzowanej pracy oprócz wskazanych niepodważalnych walorów dostrzegłem również kilka mankamentów:

1. forma przymiotnikowa od rzeczownika *alchemia* ma postać *alchemiczny*, a nie jak podaje Autorka *alchemicki* (por. np. s. 24);
2. morfemy typu *-awy, -owy, -isty* są sufiksami, a nie jak podaje Autorka końcówkami (por. np. s. 48, 51, 52 i in.);
3. rozdział siódmy powinien być zatytułowany *Terminologia chemiczna w wybranych językach europejskich*. Obecna wersja tytułu sugeruje, że analiza obejmuje większość języków Europy. Owszem w krótkim akapicie (s. 155) Autorka się odwołuje do kilku innych języków, w tym do węgierskiego, omawiając nazwę *rtęć*, węg. *higany*. Zasadniczy zrab analizy obejmuje jednak jedynie język angielski, francuski i hiszpański oraz łacinę jako źródło zapożyczeń i adaptacji.

Praca doktorska *Kształtowanie się polskiego nazewnictwa chemicznego na tle historycznego dyskursu naukowego (XVII – pocz. XX w.)* stanowi cenny przyczynek do badań nad historią polskiego języka naukowego. Autorka wykorzystując bogaty materiał źródłowy, dokonała jego wnikliwej i rzetelnej analizy, wykazując bardzo duże umiejętności badawcze. Wskazane czynniki sprawiają, że wartość pracy jest niepodważalna. Recenzowana dysertacja spełnia wszelkie wymagania stawiane pracom doktorskim.

Biorąc pod uwagę powyższe, stawiam wniosek o dopuszczenie pracy mgr Izabeli Kuśnierek *Kształtowanie się polskiego nazewnictwa chemicznego na tle historycznego dyskursu naukowego (XVII – pocz. XX w.)* do dalszych etapów przewodu doktorskiego oraz o wyróżnienie recenzowanej rozprawy.

Kraków, dn. 3.07. 2022

dr hab. Wiesław Tomasz Stępańczyk, prof. UJ